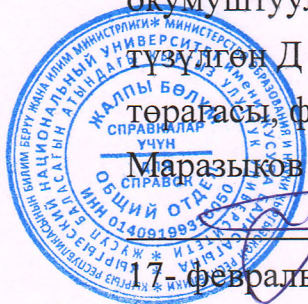


«БЕКТЕМ»

Филология илимдеринин доктору (кандидаты)
окумуштуулук даражасын коргоо боюнча

түзүлгөн Д 10.24.700 диссертациялык кеңештин
төрагасы ф.и.д., профессор

Маразыков Турусбек Сейдакматович



17-февраль, 2025-жыл

Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети жана Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институтуна караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д 10.24.700 диссертациялык кеңештин 2025-жылдын 14-февралындагы отурумунун

№ 6 токтому

Катышкандар: Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., профессор Т. С. Маразыков (10.02.01), төраганын орун басары, ф.и.д., профессор, академик С. Ж. Мусаев (10.02.01); диссертациялык кеңештин мүчөлөрү: ф.и.д., доцент А. У. Акынбекова (10.02.01), ф.и.д., доцент М. К. Алишова (10.02.01), ф.и.д., профессор М. А. Атакулова (10.02.06), ф.и.д., доцент А. Т. Дунканаев (10.02.01), ф.и.д., профессор М. И. Мирзахидова (10.02.06), ф.и.д., доцент А. О. Ормонбекова (10.02.01), ф.и.д., профессор Б.Сагынбаева (10.02.06), ф.и.д., доцент Б. Ж. Усмамбетов (10.02.06).

Окумуштуу катчы: ф.и.д., доцент С. К. Каратаева (10.02.06).

Күн тартибиндеги маселе:

1. Бийгелдиева Нуржан Абдыгуловнанын «Көркөм тексттеги ретроспекция жана проспекция категориясы» аттуу 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын алдын ала коргоосу.

Угулду:

Диссертациялык кеңештин төрагасы, филология илимдеринин доктору, профессор Т. С. Маразыков: Изденүүчү Бийгелдиева Нуржан Абдыгуловнанын «Көркөм тексттеги ретроспекция жана проспекция категориясы» деген темадагы докторлук диссертациясы диссертациялык кеңешке коргоого келип түшкөн. Кеңештин урматтуу мүчөлөрү, баарыңыздар диссертацияны окуп чыктыңыздар. Изденүүчү жана анын илимий иши

тууралуу жалпы маалымат берүү үчүн сөз окумуштуу катчы Сонайым Кубатбековнага берилет.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы, филология илимдеринин доктору, доцент С. К. Каратаева:

Бийгелдиева Нуржан Абдыгуловнанын «Көркөм тексттеги ретроспекция жана проспекция категориясы» аттуу 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясы жана ага тиешелүү аттестациялык документтер Д 10.24.700 диссертациялык кеңешке 2024-жылдын 21-ноябрында кабыл алынган. Илимий жетекчиси – филология илимдеринин доктору, профессор, академик Сыртбай Жолдошович Мусаев.

Диссертациялык иш С. Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университетинин кыргыз жана орус тилдер кафедрасынын кеңейтилген жыйынында талкуудан өткөн. Ал талкуунун жыйынтыгында диссертациянын темасынын актуалдуулугу белгиленип, өз алдынча аткарылган илимий изилдөө экендиги айтылат. Жыйынтыгында диссертацияга оң мүнөздөмө берилип, талкууда айтылган сын-пикирлерди эске алуу менен коргоого сунушталган.

Диссертациялык ишке Д 10.24.700 диссертациялык кеңештин кезектеги отурумунда төмөнкү курамда эксперттик комиссия бекитилген: ф.и.д., доцент А. О. Ормонбекова (10.02.01), ф.и.д., доцент А. Т. Дунканаев (10.02.01), ф.и.д., профессордун милдетин аткаруучу М. К. Алишова (10.02.01). Диссертациялык ишке бекитилген эксперттик комиссия илимий ишти 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча коргоого кабыл алууга жана ачык коргоого сунуштаган.

Бийгелдиева Нуржан Абдыгуловнанын аттестациялык документтери Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиясынын койгон талаптарына толук жооп берет.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, филология илимдеринин доктору, профессор Т. С. Маразыков: Диссертациянын мазмуну менен тааныштыруу үчүн сөздү изденүүчүгө берели.

Изденүүчү Н. А. Бийгелдиева: Рахмат. Диссертациялык кеңештин урматтуу төрагасы, диссертациялык кеңештин мүчөлөрү! 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган «Көркөм тексттеги ретроспекция жана проспекция категориясы» темадагы ишти сиздерге сунуштайм.

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Текстке эң татаал кубулуш катары мамиле жасоодо тилдин ар түрдүү денгээлдеринин карым-катышта болуусун эске алуу менен анын күчөтүлгөн функционалдык аспектин стимулдаштыруу керектиги байкалды. Категориялык-тексттик

стилистикада текстти бүтүн жыйынды катары моделдөөдө категорияларды аныктоо маселеси өтө курч турууда. Бул диссертациялык изилдөөнүн актуалдуулугу көркөм тексттеги ретроспекция жана проспекция категориясын кыргыз тилинин материалында изилдөөгө алуу зарылчылдыгына негизделип, аталган маселелерге биринчилерден болуп, системалуу, комплекстүү лингвистикалык иликтөөлөрдүн жүргүзүлүшү менен түшүндүрүлөт. Изилдөөбүздө тексттик категория түшүнүгү тексттин типологиялык белгилеринин аспектисинде каралат, коммуникативдик актыны эсепке алуу менен аныкталат. Функционалдык-семантикалык категорияга сунуш кылынган типологиялык белгилерге жана мазмундук линиялык түзүлүшкө таянып, анын чындыкта ишке ашкан коммуникациянын, кенен контексттин, кептик баарлашуунун реалдуулугунун үстүрт жакка багытталганы көрсөтүлөт.

Диссертациялык иште кыргыз тилиндеги көркөм материалдын мисалында текст түзүүчү категориялар ретроспекция жана проспекция изилденет. Алардын категориялык статусу ачылып берилет жана стилистикалык-функционалдык аспектиде анализденет.

Изилдөөнүн максаты көркөм тексттеги ретроспекция жана проспекция категорияларын кыргыз тилиндеги материалдын негизинде лингвистикалык талдоого алууну, көркөм тексттин функционалдашуусунун структурасын жана өзгөчөлүгүн көркөм стилдин спецификасында табууну, экстралингвистикалык негизге шарттоону аныктап берүүнү көздөйт.

Бул максатты ишке ашырууда төмөнкү конкреттүү милдеттерди чечүү зарыл:

1. Жалпы тил илиминде жана кыргыз тил илиминде тексттик лингвистиканын көркөм тексттеги ретроспекция жана проспекция категориясынын илимий-теориялык аспектиде изилденишин иликтөө жана ал категорияларды шарттаган экстралингвистикалык факторлорду белгилөө;

2. Прозалык көркөм тексттин өзгөчөлүктөрүн, көркөм текстке лингвистикалык анализ жүргүзүүнүн жолдорун, методдорун, грамматикалык жана көркөм убакыттын карым-катышынын теориялык негиздерин, учурдагы кептин убакыттын грамматикалык категориясынын баштапкы түшүнүгү катары кыргыз тилинин материалында берилишин аныктоо;

3. Көркөм тексттеги ретроспекция категориясынын мазмундук-маанилик деңгээлин жана анын функционалдык семантикалык-стилистикалык категория катары мейкиндик түзүлүшүн, ретроспекциялык тилдик айтылыштарын, ретроспекция категориясынын аткаруу функцияларын (кыргыз тилиндеги көркөм тексттин мисалында) талдоо;

4. Көркөм тексттеги проспекция категориясынын мазмундук-маанилик деңгээлин жана анын функционалдык семантикалык-стилистикалык категория

катары мейкиндик түзүлүшүн, проспекциялык тилдик айтылыштарын, проспекция категориясынын аткаруу функцияларын (кыргыз тилиндеги көркөм тексттин мисалында) изилдөө;

5. Көркөм текстте ретроспекция жана проспекция категориясынын бири-бири менен болгон карым-катышын жана ал категориялардын туюнтулуу өзгөчөлүктөрүн анализдөө.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы:

1. Алдыга коюлган максатты ишке ашырууда белгилүү философ, окумуштуу, психолог, лингвисттердин ж.б. тексттик лингвистика, көркөм тексттеги ретроспекция жана проспекция категориясы жөнүндөгү илимий-теориялык иликтөөлөрү жетекчиликке алынды, ал категорияларды шарттаган экстралингвистикалык факторлор аныкталды жана диссертанттын өзүнүн жекече илимий ойлору теориялык жана практикалык жактан негизделип берилди;

2. Көркөм текстте белгилүү коммуникативдик-стистикалык функцияны аткарган жана көркөм кептин стилдик өзгөчөлүгүнө, аталган чөйрөдөгү баарлашуунун максатына жана милдетине, башка тексттик категориялардын белгилерине ээ болгон ар кандай деңгээлдеги тилдик каражаттар, лингвистикалык анализ жүргүзүүнүн жолдору, методдору, грамматикалык жана көркөм убакыттын карым-катышынын теориялык негиздери, учурдагы кеп түшүнүгү ж.б. фактылык материалдардын негизинде ачылып көрсөтүлдү;

3. Кыргыз тилиндеги толук бүткөн көркөм текстте текст түзүүчүлүк мааниге ээ болгон ретроспекция категориясына комплекстүү түрдө дисциплиналар аралык анализ жасалды, анын мазмундук-маанилүүлүк деңгээли, функционалдык семантикалык-стистикалык категория катары мейкиндик түзүлүшү, ретроспекциялык тилдик айтылыштары, аткаруу функциялары талдоого алынды;

4. Көркөм тексттеги проспекция категориясынын мазмундук-маанилүүлүк деңгээли, функционалдык семантикалык-стистикалык категория катары мейкиндик түзүлүшү, проспекциялык тилдик айтылыштары жана аткаруу функциялары изилдөөгө алынып, фактылык материалдардын негизинде мүнөздөлдү;

5. Көркөм текстте ретроспекция жана проспекция категориясынын бири-бири менен болгон карым-катышы жана ал категориялардын туюнтулуу өзгөчөлүктөрү, айтылыштарын түзгөн тилдик каражаттары анализделип, алардын үстүрт, же композиционалдык-структуралык жана терең, же мазмундук-маанилүүлүк деңгээлдери экстралингвистикалык негизде, б.а.,

ФССК катары структурасына кеңири лингвистикалык талдоо жасалып, тийиштүү илимий-теориялык тыянактар чыгарылды.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. Экстралингвистикалык негизге шартталган, көркөм стилдин өзгөчөлүгүнөн чыккан ретроспекция жана проспекция – көркөм тексттин башкы, милдеттүү түрдө текст түзүүчү категориясы. Автордун таанып билүү, коммуникативдик жана автор менен окурмандын гармоникалуу баарлашуу процесси өз ара биргелешкен аракеттин корутундусун көрсөтөт.

2. Ретроспекция жана проспекция – тексттик параметралдык касиетке ээ болуп, жазуучунун коммуникативдик-таанып билүүчүлүк ишмердигинин проспективдүү-ретроспективдик мүнөзүн чагылдырат.

3. Автордун таанып билүү ишмердигинин өзгөчөлүгү текст түзүү процессинде көрүнөт. Текстти көркөм баарлашууда диалогдуулук мамилени реализациялоочу көрүнүш катары кабыл алууну жана түшүнүүнү тексттеги ретроспекция жана проспекция категориясынын бар болушу аныктайт. Бул категориялардын бөтөнчүлүгү таанып билүүчүлүк-коммуникативдик процессте бирдей убакта эки: үстүрт, же композиционалдык-структуралык жана терең, же мазмундук-маанилүүлүк деңгээлди билдиргенинен көрүнөт.

4. Көркөм тексттеги ретроспекция жана проспекция категориясынын тилдик айтылыштары ар түрдүү деңгээлдеги тилдик бирдиктерден турган толук системаны түзөт, алар функционалдык-семантикалык жактан гана негизделбестен, ошондой эле стилистикалык да мүнөзгө ээ болушат. Аталган категориялардын айтылыш каражаттары мейкиндик принциби боюнча уюшулат, ошондуктан бул категориялар функционалдык семантикалык-стилистикалык категориянын статусуна ээ болушат. Башкача айтканда, алар автордун таанып билүү ишмердигин жана көркөм чөйрөдө болгон баарлашуудагы текст түзүү процессин чагылдырат, көркөм тексттин композиционалдык-маанилүүлүк түзүлүшүн изилдөөнүн башкы куралы болуп саналат.

5. Көркөм коммуникативдик-таанып билүүчүлүк ишмердиктин проспективдик-ретроспективдүү мүнөзү жана көркөм чыгарманы жаратуу процессинде автордун ой жүгүртүүсү, ошондой эле коммуниканттардын перцептуалдык ой жүгүртүүчүлүк мнемоникалык ишмердиги – тексттик тегиздиктеги ретроспекция жана проспекция категориясынын ажырагыс карым-катышын негиздейт. Мындан алардын жупташкан категория экени жана тексттик башка категориялардан болгон айырмасы көрүнөт.

Диссертациянын **биринчи бөлүмү** «Текстке лингвистикалык анализ жүргүзүүнүн ал-абалы, проблемалары» деп аталат. Анда темага ылайык жүргүзүлгөн изилдөөлөргө обзор жасалат, алар тексттик категория

түшүнүгүнө жана анын көйгөйлөрүнө, ретроспекция жана проспекция категориясы жана алардын өзгөчөлүктөрүнө арналган, тигил же бул концепцияда өзгөчө көңүл тексттик категорияга бурулган. Лингвистикалык эмгектерде тексттик категорияга аныктама берүүдө, азыркы мезгилдин талабына ылайык, анын типологиялык жана параметралдык касиетине өзгөчө көңүл бурулган. Ошондой эле экстралингвистикалык факторлордун ретроспекция жана проспекциянын текст түзүүчү категория катары типтери, алардын көркөм тексттеги өзгөчөлүктөрү белгиленген.

Экинчи бөлүм «Көркөм тексттин лингвистикалык абалына анализ жүргүзүүнүн теориялык-методологиялык негизи» деп белгиленет. Бул бөлүмдө изилдөөнүн объектиси, предмети, прозалык көркөм тексттин өзгөчөлүктөрү, лингвистикалык анализ жүргүзүүнүн жолдору, методдору көрсөтүлүп берилди. Көркөм тексттин мазмундук-линиялык түзүлүшүнүн жалпы өзгөчөлүгү, андагы баяндоонун формасы жана айтылыш мүмкүнчүлүгү, көркөм текстте “мейкиндик” жана “убакыт” маанисинин ишке ашышы теориялык жактан гана белгиленилбестен, конкреттүү тексттерге (кыргыз тилиндеги материалда) лингвистикалык анализ жүргүзүү менен далилденди.

Тексттин семантикалык структурасындагы ретроспекция жана проспекция категориялары, аларды коштогон экстралингвистикалык шарттары **изилдөөнүн объектиси** катары каралды. Ал категориялардын типологиялык өзгөчөлүктөрү, коммуникативдик-прагматикалык табияты **изилдөөнүн предмети** болду.

Көркөм текстти комплекстүү иликтөөдө негизинен сыпаттоо методунун семантикалык-дифференциалдык принциби колдонулду. Ал көркөм текстке функционалдык семантикалык-стилистикалык анализ жүргүзүүдө тексттин тилдик жагын түздөн-түз лингвостилисттик жактан талдоо максатын ишке ашырат.

Тексттик лингвистика – адамдын коммуникациясынын маңызын, анын уюшулуш жолун жана шартын аныктап берүүчү илим болгондуктан, аны талдоодо, тилдин лингвистикасынан кептин лингвистикасына өтүп кетүү зарылчылыгы байкалды, б.а., коммуникациялык актыга өтө терең басым жасалды. Көркөм текстте ретроспекция жана проспекцияны аныктоодо алардын категориялык статусуна жана тексттик категория гана эмес, аны грамматикалык көрүнүш катары кароо зарылчылдыгы жаралды.

«Көркөм тексттин ретроспекциялык категориясы (кыргыз тилиндеги көркөм тексттин мисалында)» деген аталыштагы **үчүнчү бөлүм** ретроспекция категориясынын структурасын, анын тилдик каражаттар аркылуу түзүлгөн айтылыштарынын системалуу уюшулушун жана аткаруу функциясын,

ошондой эле толук бүткөн көркөм чыгарманын кеңейтилген процессинде ретроспекциялык категориянын аткаруучу милдеттерин анализдөөгө арналды.

Төртүнчү бөлүм «Көркөм тексттин проспекциялык категориясы (кыргыз тилиндеги көркөм тексттин мисалында)» деп аталат. Мында көркөм тексттеги проспекция категориясы, мазмундук-маанилүүлүк деңгээли, аткаруу функциялары, функционалдык семантикалык-стилистикалык категория катары мейкиндик түзүлүшү, көркөм тексттеги проспекциялык айтылыштарынын жасалуу абалы лингвистикалык талдоого алынат.

Бешинчи бөлүм «Көркөм тексттеги ретроспекция жана проспекция категориясынын өз ара карым-катышы» деген аталышта берилип, көркөм тексттин аспектисинде ретроспекция жана проспекция категорияларынын туюнтулуу өзгөчөлүктөрү талдоого алынат, алардын бири-бири менен болгон байланышы жана функционалдык семантикалык-стилистикалык категория катары мүнөздөлүшү аныкталат.

Көңүл бурганыңыздар үчүн рахмат!

Диссертациялык кеңештин төрагасы, филология илимдеринин доктору, профессор Т. С. Марazyков: Баяндама жыйынтыкталды, суроолоруңуздар болсо бериңиздер. Кимде кандай суроо бар?

Ф.и.д., профессор М. И. Мирзахидова: Саламатсыздарбы, мен иш менен толук таанышып чыктым. Менде төмөндөгүдөй суроо бар. Ретроспекция жана проспекция башка тексттик категориялардан кандай белгилери менен айырмаланат?

Изденүүчү Н. А. Бийгелдиева: Сурооңузга рахмат. Ретроспекция жана проспекция категориясынын башка тексттик категориялардан айырмачылыгы алар өз алдынчалуулукка ээ, ошол эле учурда бири-бири менен тыгыз карым-катышта байланышкан жана текст түзүүчү категориялар болгондугунда. Көркөм тексттеги ретроспекция жана проспекциянын башка тексттерден публицистикалык, иш кагаздар стилинде жазылган тексттерден айырмасы автор берейин деген оюн, жаңы концепциясын дагы бышыктап, баяндалып жаткан мазмунду, окуяларды, каармандын образын дагы терең ачуу үчүн, көркөм текске тиешелүү эстетикалык өзгөчөлүгүн окурманга жеткирүү үчүн артка кайтуу менен ретроспекцияны же алдын ала айтуу менен проспекцияны колдонгондугу менен айырмаланат.

Ф.и.д., профессор Б.Сагынбаева: Терең структура, үстүрт структура деген терминдер Вильгельм фон Гумбольдттун ички (мазmun, идея) жана сырткы (тилдин материясы, грамматикалык формалар) окуусуна дал келеби?

Изденүүчү Н. А. Бийгелдиева: Сурооңузга рахмат. Ооба, изилдөөбүздө терең же мазмундук-маанилүүлүк деңгээл жана үстүрт, же композиционалдык-структуралык деңгээл деп берилген. Мазмундук-маанилүүлүк деңгээлде

тексттин өзүнө тиешелүү ырааттуулук, байланыштуулук сакталган болсо, үстүрт, же композиционалдык-структуралык деңгээлде көркөм чыгармада автордун айтып жаткан баяндоосу уланбай токтоп, ортосунда учурдагы кеп пайда болот, ал чыгарманын үстүрт формасында (тексттен сырткаркы) ишке ашат. Демек, биздин иште берилген терең структура, үстүрт структура деген терминдер Вильгельм фон Гумбольдттун ички (мазмун, идея) жана сырткы (тилдин материясы, грамматикалык формалар) окуусуна дал келет.

Ф.и.д., профессор Б.Сагынбаева: Диссертацияда (104) *оозеки кепке түз сызыктуулук, кайра артка кайрылгыс кыймыл мүнөздүү* деп айтылган. Анда ретроспекция жана проспекция категориялары көркөм текстке гана мүнөздүү болуп, оозеки кепке мүнөздүү эмеспи. М: Анда биз жаш элек. Көп нерсени түшүнбөптүрбүз. Бул жерде дагы далай лекциялар окулат. Келечек ээлери билим алат.

Издөнүүчү Н. А. Бийгелдиева: Сурооңузга рахмат. Ооба, иште ушундай берилген. Стилдик ката катары көрүнөт. Бирок так чечмеленген, көркөм текст – графикалык чагылдырылыш, көп өлчөмдүүлүк, анткени анын каалаган бөлүгүнө бир нече жолу кайтып келинет. Оозеки кепке үндүн чагылдырылышы, түз сызыктуулук, кайра артка кайрылгыс кыймыл мүнөздүү болот. Эгерде кептин бар болушу кептин угулуп жаткан убактысы менен эсептелсе, тексттин бар болушу иш жүзүндө чексиз. Көркөм текст чындыкты гана эмес, ал тууралуу толук кошумча маалыматтарды да чагылдырат, анын семантикасы номинативдик, коммуникативдик компоненттерди камтыйт, ал коммуникативдик, когнитивдик жана эмотивдик функцияларды аткарат. Демек, оозеки кепке мүнөздүү, бул жерде салыштырылып берилген.

Ф.и.д., профессор Б. Сагынбаева: Лингвистикалык терминдерди колдонууда кайсы булактарга таяндыңыз?

Издөнүүчү Н. А. Бийгелдиева: Илимий-теориялык булактарга таянылды жана терминдердин түшүндүрмө сөздүгүн иштин тиркеме бөлүгүндө берилди.

Ф.и.д., профессордун милдетин аткаруучу М.К.Алишова: Саламатсыздарбы, Нуржан Абдыгуловна, менде эки суроо бар. Биринчи, көркөм убакыт жана фантастикалык убакыт дегенди кандай түшүнөсүз анан ошонун айырмачылыгын романдардын мисалынын негизинде түшүндүрүп берсеңиз. Экинчи суроо хронотоп деп эмнени түшүнөсүз?

Издөнүүчү Н. А. Бийгелдиева: Сурооңузга рахмат. Көркөм убакыттын реалдуу, объективдүү убакыттан өзгөчөлүгү анын көп багыттуулугу. Автордун берейин деген оюунун ар быгыттуу берилиши. Кааласа артка ретроспекция аркылуу, алдын ала айтса проспекция аркылуу берилиши. Белгилүү бир мазмундагы баяндоонун ар багытка багытталышы болуп эсептелет. Бул

көркөм убакыттын өзгөчөлүгү. Ал эми фантастикалык убакыт-фантастикалык окуялардын жүрүшүн баяндаган убакыт. Мисалы, Ч.Айтматовдун “Кылым карытаар бир күн” романындагы космостогу баяндалган окуялар, орбиталык “Паритет” станциясы, Икс жылдызы, “Конвенция” авианосеци ж.б. жөнүндөгү баяндоолор кирет. Өзгөчөлүгү Ч.Айтматов чыгармачылык жолунда биринчи жолу фантастикалык сюжетке кайрылып, өзүнүн бүгүнкү күндөгү турмуштун карама-каршылыктары жөнүндөгү ойлорун, байкоолорун космологиялык окуялардын метафорасында интерпретациялаганын көрөбүз. Ал эми эң негизгиси – чыгармадагы сүрөттөлгөн ошол фантастикалык сюжеттин, легенданын көркөм-философиялык түйүнү жер адамынын өмүр-тагдырына уюп тургандыгы. Уламыштар жазуучунун реализмине канат бүткөндөй, эмоциялуу көркөмдүк ажарын ого бетер жаркырата көрсөткөндөй таасирдүү кабыл алынуучу касиетке ээ кылат.

2-суроо боюнча: убакыт менен мейкиндиктин бири-бири менен болгон байланышын хронтоп изилдейт. Хронотопко арналган изилдөөнү адабият таануу илими жүргүзөт, анткени анын мааниси ага мүнөздүү, ретроспекция жана проспекция объективдүү түрдө тексттин категориясы болгондуктан, алар – мазмундук линияга мүнөздүү болгон композициялык ыктын бири. Хронтоп убакыт менен мезгилдин уюшулгандыгын да көрсөтөт.

Ф.и.д., профессордун милдетин аткаруучу М.К.Алишова: Сиздин эмгегинизде субъективдүү-объективдүү, астрономиялык жана психологиялык убакыттар абдан көп берилген. Субъективдүү убакыт боюнча Эдигейдин ой жүгүртүүсүн айта алабыз да. Мисалдар менен далилдеп берсеңиз.

Издөнүүчү Н. А. Бийгелдиева: Сурооңузга рахмат. Кылым карытаар турмуш сабагын Эдигей бир күндө, Казангапты Эне-Бейитке алып бара жаткан жолдо айтып берет. Өткөндү эстегенде, Найман-Эне, Казангап, Үкүбала, Сабитжан, Жоломон-Маңкурт ж.б. катышкан окуялар биринен сала бири эскерилип айтылат. Муздак дубал менен курчалган мал базардагы окуялар, Арыковдун жана чоң эненин муздак дубалга сүйөнүп алып, өткөндү эскерүүсү, жашоодогу оорчулукту көтөрө билүү, көтөрө албай чөккөндүк (атасы, Анаң) ж.б. баяндоолордо ретроспекция кубулушу бар. Мисалы:

– *Маңкурт экенсиң! Маңкурттун маңкурту сен экенсиң! – деп каргап да, аяп да сүйлөндү жаны кашайган Эдигей* (Ч.А. 373-б.).

Талдоонун предмети болгон бул контексте Сабитжандын инварианты – маңкурт. Маңкурт – эс-акылдан ажыраган бир сөлөкөт: өзү ким, эл-жери кайда, ысмы ким, ата-энеси ким, кайда, качан чоңойгон, эчтеме эсинде калбайт, эчтемени билбейт, кыскасы өзүн адам элем деп эсептебей калат (Ч.А.). Сабитжан – маңкурт сымал, өзүнүн дилин, тилин, салт-санаасын, үрп-адатын сыйлабаган адамдардан жалпыланган терс сапатты өзүнө камтыган образ.

Ф.и.д., доцент А. О. Ормонбекова: Саламатсыздарбы. **1-суроо:** Изилдөөдө көркөм тексттеги ретроспекция жана проспекция категориясын функционалдык семантикалык-стилистикалык категория катары каралышынын өзгөчөлүгү эмнеде?

2-суроо: Көркөм текстте ретроспекция жана проспекция категориясынын ишке ашышына экстралингвистикалык факторлордун ролу кандай?

Изденүүчү Н. А. Бийгелдиева: Сурооңузга рахмат. **1-суроо боюнча:** Функционалдык семантикалык-стилистикалык категория – мейкиндик түзүлүшкө ээ категория, ал тексттик категориянын өзгөчө тиби, текстти стилистикалык функционалдык аспектиде изилдейт. Көркөм текстти функционалдык-стилистикалык жактан карайт.

2-суроо боюнча: Функционалдык стилистика жана текст лингвистикасы айрым тексттердин жана тексттин түрлөрүнүн стилистикалык оригиналдуулугу өз ара байланышкан экстралингвистикалык факторлордун таасири астында түзүлөт.

Экстралингвистикалык факторлордун системасы түрдүү функционалдык семантикалык-стилистикалык категориялардын структуралык параметрлеринин жана функционалдашуусунун, анын ичинде, ретроспекция жана проспекция категориясынын өзгөчөлүгүн аныктайт, аларга коммуникативдик-психологиялык, гносеологиялык жана логикалык факторлор кирет.

Ф.и.д., доцент А. У. Акынбекова: Ретроспекция кыргыз тилинин грамматикалык түзүлүшүнө кандайча таасирин тийгизет?

Изденүүчү Н. А. Бийгелдиева: Сурооңузга рахмат. Ретроспекция категориясы кыргыз тилинин грамматикалык түзүлүшүнө тийгизген таасири зор. Биздин изилдөөбүздө ретроспекция категориясынын тилдик айтылыштары өзүнчө иликтенген. Тактап айтканда, лексикалык, грамматикалык, синтаксистик каражаттардын негизинде ишке ашкан.

Ф.и.д., доцент А. У. Акынбекова: Ретроспекцияны уюштуруучу тилдик каражаттар кайсылар?

Изденүүчү Н. А. Бийгелдиева: Сурооңузга рахмат. Изилдөөбүздө ретроспекцияны уюштуруучу тилдик каражаттар таблица түрүндө берилген. Биздин изилдөөбүз көрсөткөндөй, көркөм текстте кенен планда туруктуу, кайталануучу лексикалык-грамматикалык каражаттар кездешет. Алар ретроспекция категориясынын үстүрттө, же композиционалдык-структуралык жана терең, же мазмундук-маанилүүлүк деңгээлинде ишке ашат.

Көркөм текстке лингвистикалык изилдөө жүргүзүүдө, үч аспектини: структураны түзгөн материалдык элементтерди, алардын ортосундагы

байланыштарды, тексттин мазмунунун бүтүндүгүн эске алуу зарыл. Көркөм чыгарманы таануу процессинин спиралдык мүнөзү анын семантикалык түзүлүшүндө категориялардын айтылыш каражаттары аркылуу чагылдырылат.

Ал эми синтаксистик элементтер көркөм тексттин чегинде баяндалган көрүнүштөрдүн маани жактан байланышынын зарылдыгын көрсөтүүгө негизделет. Анда жеке автордук (жаңы) билим гана эмес, ошондой эле коммуникативдик максаты да мурунку билимге таянат, аны толук түшүнүү үчүн “тексттен сырткаркы” ретроспекциясыз мүмкүн эмес, ал – кандай гана текст болбосун зарыл атрибут.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, филология илимдеринин доктору, профессор Т. С. Маразыков: Нуржан Абдыгуловна, менде суроо бар: Көркөм текст дегенди кандай түшүнөсүз?

Изденүүчү Н. А. Бийгелдиева: Сурооңузга рахмат. Көркөм текст – кандайдыр бир абстрактуу схема, татаал, толук бүтүндүктүн модели жана бул моделдин конкреттүү ишке ашырылышы. Андагы биринчи деңгээл – эмикалык деңгээл, же конструкциялардын деңгээли. Экинчиси – этикалык деңгээл, же сөздүн деңгээли. Көркөм тексттин өзгөчөлүгү – анын көркөмдүгү, ал – ортомчу байланыштын эстетикалык каражаты, ал – мазмундук, формалдык, стилистикалык, прагматикалык ж.б. аспектилери боюнча терең изилдөөгө алына турган объект.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, филология илимдеринин доктору, профессор Т. С. Маразыков: Көркөм текстте темпоралдык структура, темпоралдык система болот. Буларга кандай түшүнөсүз?

Изденүүчү Н. А. Бийгелдиева: Сурооңузга рахмат. Көркөм текстте темпоралдык структура жана темпоралдык система негизинен убакытка байланыштуу аспектилерди камтыйт. Алар тексттин сюжеттик түзүлүшүн, окуялардын убакыттык уюштурулушун жана баяндоо ырааттуулугун аныктайт. Бул – көркөм тексттеги убакыттык мамилелердин жана уюштурулуштун жалпы схемасы. Ага төмөнкү элементтер кирет: 1. Сюжеттик убакыт – окуялардын баяндалыш ырааттуулугу (хронологиялык же ар түрдүү убакыттык ыкмалар менен берилген). 2. Фабулалык убакыт – окуялардын каарман үчүн болгон реалдуу убакыттык тартиби. 3. Баяндоо убактысы – окуя баяндалып жаткан учур (мурдагы чак, азыркы чак, келечек чак). Темпоралдык система бул көркөм текстте убакыт категорияларын уюштуруунун жана ишке ашыруунун өзгөчө ыкмалары.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, филология илимдеринин доктору, профессор Т. С. Маразыков: Текстти анализдөөдө көркөм тексти анализдөө эмнеси менен айырмаланат? Анда кандай максат көздөлөт?

Изденүүчү Н. А. Бийгелдиева: Сурооңузга рахмат. Көркөм текстти комплексттүү иликтөөдө, текстке лингвистикалык анализди азыркы аралаш илимдер – таанып билүүнүн теориясы, психология, коммуникациянын теориясы ж.б. менен бирдикте аныктаган интералингвистикалык, экстралингвистикалык башталыштын биримдигин эсепке алуу менен интердисциплинардык мамиле кылынды. Субъективдүү-семантикалык мейкиндиктин түзүлүшүн изилдеген – семантикалык-дифференциалдык метод колдонулду. Субъективдүү-семантикалык мейкиндик – бул индивидге көмүскө түрүндө таандык болгон, жеке аң-сезимдин категориялык структурасын математикалык-мейкиндик көрүнүштө билдирүү. Ал көркөм текстке функционалдык семантикалык-стилистикалык анализ жүргүзүүдө, тексттин тилдик жагын түздөн-түз лингвостилистик жактан талдоо максатын ишке ашырышы көркөм текстти анализдөөнүн өзгөчөлүгү болуп саналат.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, филология илимдеринин доктору, профессор Т. С. Маразыков: Көркөм текстте экстралингвистикалык факторго кайсылар кирет?

Изденүүчү Н. А. Бийгелдиева: Сурооңузга рахмат. Биздин изилдөөдө экстралингвистикалык факторлор көркөм текстте ретроспекция жана проспекция категориясынын ишке ашырылышынын өзгөчөлүгүн аныктайт. Ал тексттик категория катары ретроспекция жана проспекцияны да түзөт, көркөм тексттеги алардын түзүлүшүн жана функциясын ачып берет. Экстралингвистикалык факторлор төмөнкүдөй үч топтон турат: 1. Текстти кабыл алуу жана түшүнүү процессин камсыз кылуучу коммуникативдик-психологиялык факторлордун тобу; 2. Гносеологиялык факторлордун тобу, алар төмөнкүлөрдү: а) көркөм тексттин мазмунунда биринен экинчисине өтүүчү абалды жана анын калыптанышын; б) көркөм таануунун “спиралдык мүнөзүн” камтыйт; 3. Логикалык факторлор (жалпы текстте берилген көркөм ойдун өнүгүү логикасы). Саналган факторлор көркөм текстте ретроспекция жана проспекция категориясынын функциясынын өзгөчөлүгүн, алардын тексттердин башка түрлөрүнөн болгон айырмачылыгын аныктайт.

Төраганын орун басары, ф.и.д., профессор, академик С. Ж. Мусаев: Тексттин структуралык элементтери кайсылар? Текст эмнеден турат, эмне менен бүтөт? Бүткөнгө чейин эмне деген элементтер бар, эмнелер менен байланышат?

Изденүүчү Н. А. Бийгелдиева: Сурооңузга рахмат. Тексттин структуралык түзүлүшү анын темасынан, идеясынан, мазмундун башталышы, өнүгүшү, аякташынан турат. Тактап айтканда, тексттин структуралык

түзүлүшү анын логикалык уюштурулушун жана мазмунунун ырааттуу жайгаштырылышын билдирет.

Төраганын орун басары, ф.и.д., профессор, академик С. Ж. Мусаев: Көркөм текст кайсы категория аркылуу текст экендиги көрүнөт? Бардык текстте эмне бар?

Издөнүүчү Н. А. Бийгелдиева: Сурооңузга рахмат. Көркөм текстти уюштуруучу категориясы болуп, ретроспекция жана проспекция категориясы саналат. Көркөм чыгарманын текстинде өзүнө гана таандык болгон маанилүү категориялар топтолгон. Аларга: каарман, убакыт, мейкиндик, маалымат булагы, автордун образы, окурмандын образы кирет. Окурмандын образы – бул текстте белгилүү окурмандын чөйрөсүнө багытталышы, анда кептик каражаттар тандалуу менен колдонулат, б.а., формалдуу түрдө жана мазмундук белгилерге ээ болушат. Маалымат булагы – текстте камтылган белгилүү мазмунду субъектке сунуштоо. Каарман, убакыт, мейкиндик категориялары – көркөм текстке гана мүнөздүү категория.

Төраганын орун басары, ф.и.д., профессор, академик С. Ж. Мусаев: Текстти баштан аяк байланыштырып турган бул – мезгил же мейкиндик. Бул өзү материяны байланыштырып турган нерсе. Жашоонун өзү мезгилде болот же мейкиндикте болот. Бөлөк болбойт. Менде суроо жок.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, филология илимдеринин доктору, профессор Т. С. Маразыков: Суроолор барбы? Эгер суроо жок болсо, эксперттердин корутунду пикирлерине кезек берели. Биринчи эксперт Ормонбекова Ардакбүбү Ормонбековнага сөз берейин.

Эксперт, ф.и.д., доцент А. О. Ормонбекова: Диссертациялык иштин темасы – кыргыз тилинде изилдене элек жаңы тема. Конкреттүү бул темада кыргыз тилинде системалуу түрдө буга чейин изилдөө болгон эмес деп айта алам. Аталган иш жогорку деңгээлде аткарылган.

Бийгелдиева Нуржан Абдыгуловнанын 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган “Көркөм тексттеги ретроспекция жана проспекция категориясы” деген темадагы диссертациялык иши КРнын Президентине караштуу УАКнын докторлук диссертацияларга коюлуучу талаптарына толугу менен жооп берет. Диссертациялык иштин темасынын кыргыз тил илими жаатында актуалдуулугун, зарылдыгын, алынган тыянак-натыйжаларынын негиздүүлүгүн, илимий жаңылыгын жана теориялык, практикалык жактан баалуулугун эсепке алуу менен, ишти Д.10.24.700 диссертациялык кеңешине 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча коргоого кабыл алууга сунуштайм.

Диссертациялык эмгекте учураган айрым сунуштар катары төмөнкүлөрдү белгилейм:

1. Диссертациялык иште айрым техникалык мүнөздөгү мүчүлүштүктөр учурайт (124-б., 132-б., 134-б.).

2. Көркөм текстке лингвистикалык анализди азыркы аралаш илимдер – таанып билүүнүн теориясы, социалдык-психология, коммуникациянын теориясы ж.б. менен болгон байланышта кароосун улантуу керек.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, филология илимдеринин доктору, профессор Т. С. Маразыков: Нуржан Абдыгуловна, эксперттик комиссиянын мүчөсү Ардакбүбү Ормонбековнанын сунушуна жообунузду берсеңиз.

Издөнүүчү Н. А. Бийгелдиева: Эксперттик комиссиянын мүчөсү Ормонбекова Ардакбүбү Ормонбековна, сунуш-пикириңизге рахмат.

1-сунуштагы иштеги 124-б., 132-б., 134-беттеги таблицалардын орду жылышып кеткендиги техникалык мүнөздөгү кемчилик болгон, алар иретке келтирилди.

2-сунуш боюнча изилдөөбүздүн коммуникативдик-функционалдык аспектиси дисциплиналар аралык мамилени бекемдейт жана анын ичинде лингвистикага тиешелүү дисциплиналардын категорияларын – гносеологияны, илимий изилдөөлөрдү, психологияны, логиканы, кеп ишмердүүлүгүнүн теориясын, прагматиканы жана башкаларды кеңири изилдөөнү улантуу максаты коюлат.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, филология илимдеринин доктору, профессор Т. С. Маразыков: Бул изилдөөгө экинчи расмий эксперт катары Дунканаев Абдыкалык Токтоболотович дайындалган. Эксперттин корутунду пикири диссертациялык кеңешке келип түшкөн. Сөздү Дунканаев Абдыкалык Токтоболотовичке берсем.

Эксперт, ф.и.д, доцент А. Т. Дунканаев: Саламатсыздарбы. Мен бул ишти толук карап чыктым. Абдан кызыктуу тема. Бийгелдиева Нуржан Абдыгуловнанын аталган темадагы диссертациялык иши биринчи жолу изилденип жаткан докторлук диссертация катары колго алынып жатканынын өзү колдоого татыктуу. Көптөгөн ийгиликтерди жараткан. Ал ийгиликтер боюнча эксперттик комиссиянын мүчөсү катары берген корутунду пикирде толугу менен айтылган жана сунуш-пикирлер көрсөтүлгөн. Анын барын окуп отуруу бир топ убакытты алат. Негизи иш толук колдоого арзыйт. Ретроспекция, проспекция категориясынын өзү кыргыз тили илиминде, лингвистикада жок болчу, аны биринчилерден болуп киргизип жатат. Ишти ачык коргоого сунуш кылам.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, филология илимдеринин доктору, профессор Т. С. Маразыков: Рахмат, Дунканаев Абдыкалык Токтогулович! Изденүүчү эксперттин сунуш-пикирине жооп берсеңиз.

Изденүүчү Н.А.Бийгелдиева: Дунканаев Абдыкалык Токтогулович сунуш-пикириңиз үчүн рахмат.

1-сунушта көрсөтүлгөн тексттик лингвистика, көркөм тексттеги ретроспекция жана проспекция категориясы жөнүндөгү илимий-теориялык иликтөөлөрдү жетекчиликке алуу менен диссертациялык иште ал категорияларды шарттаган экстралингвистикалык факторлор аныкталды. Диссертанттын өзүнүн жекече илимий ойлору теориялык жана практикалык жактан негизделип берилген.

2-сунуш боюнча, “Текстке лингвистикалык анализ жүргүзүүнүн ала-абалы” бөлүмүндө окумуштуулардын теориялык ой-пикирлери анализденген. Окумуштуу М.М.Бахтиндин текст жана тексттик лингвистика боюнча илимий аныктамасына ж.б. теориялык ой-пикирлерге диссертанттын жекече көз караштары билдирилди (12-18-бб.)

3-сунушта көрсөтүлгөн айрым окумуштуулардын илимий көз караштарынын берилиши стилистикалык жактан оңдолду (19-20-б.; 63-б.;110-б.; 116-б.;192-б.).

4-сунушта белгиленген эл аралык терминдердин кыргызча түшүндүрмөсү иштин тиркемесинде берилди.

5-сунуш боюнча иштин 88-бетиндеги талдоо кайра каралып, толукталды.

Эксперт, ф.и.д, проф.м.а. Алишова Махабат Култаевна:

Бийгелдиева Нуржан Абдыгуловнанын “Көркөм тексттеги ретроспекция жана проспекция категориясы” аттуу докторлук иши Д 10.24.700 диссертациялык кеңешинин багытына, ал эми изилдөө ишинин мазмуну жана концептуалдык негизи 10.02.01 - кыргыз тили адистигине шайкеш келет.

Актуалдуулугу, максаты ага жетүү үчүн бир канча милдеттерди койгондугу, алардын бардыгы иште чагылдырылып, өз максатына жеткен толук бүткөн иш деп эсептейм. Бул иш – текст таануу, текст түзүү, тексттик лингвистикадагы жаңы башат. Ретроспекция жана проспекция темасын конкреттүү түрдө изилдеген биринчи эмгек. Албетте көп изденүүчүлөргө аспиранттарга, докторанттарга илимий багыт берүүчү эмгек катары өзүнүн ордун табат деп ишенем. Бул изилдөөнүн жыйынтыктары, жетишкендиктери боюнча корутунду пикирде толук берилген. Уруксат берсеңиздер кыскартып айтайын. Диссертация киришүүдөн, беш баптан, колдонулган адабияттардын тизмесинен, тиркемеден турат. Иштин киришүү бөлүгү бул бөлүмгө коюлуучу талаптарды толугу менен камтып так, ырааттуу, түшүнүктүү иштелген.

Илимий жыйынтыктары боюнча айтсам, 1-натыйжаны жаңы деп эсепейм. 2-натыйжа – жаңы. Көркөм текстте белгилүү коммуникативдик-стилистикалык функцияны аткарган жана көркөм кептин стилдик өзгөчөлүгүнө аталган чөйрөдөгү баарлашуунун максатына жана милдетине, башка тексттик категориялардын белгилерине ээ болгон ар кандай деңгээлдеги тилдик каражаттар, лингвистикалык анализ жүргүзүүнүн жолдору, методдору, грамматикалык жана көркөм убакыттын карым-катышынын теориялык негиздери, учурдагы кеп түшүнүгү ж.б. фактылык материалдардын негизинде ачылып көрсөтүлгөн. 3-натыйжа – жаңы. 4-натыйжа жаңы. 5-натыйжа – жаңы. Диссертациялык иштин мазмунунан чыгарылган ар бир илимий натыйжанын негизделүү жана тастыкталуу даражасы боюнча 1-натыйжа – ынанымдуу, 2-натыйжа – негиздүү, 3-натыйжа – ишенимдүү, 4-натыйжа – негиздүү, 5-натыйжа да негиздүү деп баа берилди.

Квалификациялык белгилерге туура келиши.

1. Диссертациянын жыйынтыктарынын мүнөзү.

1.1. Илимий чөйрөсүнө жана темасына жараша илимий жактан жаңы негизделген техникалык иштеп чыгууларды түшүндүрүү.

2. Диссертациянын жыйынтык жаңылыктарынын деңгээли.

2.1. Жыйынтыктарынын дээрлик бардыгы жаңы деп эсептелет.

3. Диссертациянын жыйынтыктарынын баалуулугу.

3.2. Жогору.

4. Диссертациянын темасынын пландуу изилдөөлөр менен байланышы.

4.2. Тема тармактык программага, илимдер академиясынын же мекеменин тематикалык планына кирет.

5. Прикладдык мааниси бар диссертациянын жыйынтыктарын пайдалануу деңгээли.

5.3. Тармактын масштабында

6. Прикладдык мааниси бар диссертациянын жыйынтыктарын кеңири пайдалануу боюнча сунуштар.

6.1. Кеңири пайдаланууну талап кылат.

Алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү.

Ретроспекция жана проспекциянын каражатын колдонуу принцибин билүү – көркөм текстти жаратуучуларга жана аны редакциялоочу адистерге да эң керек. Филология адистиги боюнча “Текст таануу”, “Кеп маданияты”, “Стистика”, “Тексттик лингвистика”, “Текстке лингвистикалык талдоо”, “Көркөм чыгарманы талдоо” сыяктуу курстардын мазмунуна иштеги факт-материалдар, натыйжа-гыянактар, жоболор фактыларды маалымат билдирүүчү материалдар катары пайдаланууга болот.

Диссертациянын негизги жоболору, натыйжалары жана корутундуларынын жарыяланышы, тастыкталышы.

Изилдөөнүн мазмуну боюнча республикалык жана эл аралык илимий-практикалык конференцияларда баяндамалар жасалган.

Диссертациянын негизги мазмуну жана натыйжалары жалпысынан 20 илимий макалада чагылдырылган: анын ичинен чет элдик басмада РИНЦ системасындагы журналда – 10 макала, КРдин РИНЦ индекстелген жана УАК тарабынан сунушталган мезгилдүү илимий басылмаларда – 10 макала жарык көргөн. Булардын бардыгы темага шайкеш келет.

Авторефератта диссертациянын негизги мазмуну кыскача чагылдырылган. Автореферат диссертацияга шайкеш келет. Иш толук бүткөн иш катары бааланат. Эмгектенип, изденип жазылган иш. Бүткөн иште бир катар мүчүлүштүктөр кездешпей койбойт. Аларга токтоло кетсем.

1. А дегенде кыскартыла турган сөз жөнүндө түшүндүрмө берилбей туруп, мазмунда кыскартууну кездештиребиз. Мисалы: ФССК – 3.2., 4.2., 5.4. – 2-3-бб.

2. Текстке тиешелүү критерийлер Р.А.-де Богранд жана В.Дресслердин (1981) чогуу иштеп чыккан концепциясы: когезиялык, когеренттүүлүк, интертексттүүлүк деп иште (13б.) көрсөтүлгөн (*cohesion; coherence; intentionality; acceptabil; informativity; situationality; intertuality*) Ушул кезге чейин чет тилиндеги вариантын колдонулуп ордун табышты, бирок кыргыз тилдин өзүнүн термини иштемек да. Маселен: когеренттүүлүк – шайкештик, интернационалдык – ниеттенүүчүлүк, интертексттүүлүк – текст аралык деп колдонулса эмнеге болбосун. Же болбосо иштин соңунда чет тилден кабыл алынган иште колдонулган терминдерге түшүндүрмө (глоссарий) берилсе деп сунуштар элем.

3. Диссертациялык иште орфографиялык, пунктуациялык, стилдик каталарга жол берилген.

4. Адам аттарын жазууда кыскартылган ысымдарды фамилиясынан ажыратып ташымалдаган учурлар кездешет.

5. Библиографиянын толтуруу тартибинде, хронологиясында сакталбаган учурлар кездешет.

Жогоруда келтирилген мүчүлүштүктөр иштин жакшырышына өбөлгө түзөт, беделин түшүрбөйт.

Бийгелдиева Нуржан Абдыгуловнанын 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган “Көркөм тексттеги ретроспекция жана проспекция категориясы” деген темадагы диссертациялык иши КРнын Президентине

караштуу УАКнын докторлук диссертацияларга коюлуучу талаптарына толугу менен жооп берет.

Диссертациялык иштин темасынын кыргыз тил илими жаатында актуалдуулугун, зарылдыгын, алынган тыянак-натыйжаларынын негиздүүлүгүн, илимий жаңылыгын жана теориялык, практикалык жактан баалуулугун эсепке алуу менен, ишти Д.10.24.700 диссертациялык кеңешине 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча коргоого кабыл алууга сунуштайм.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, филология илимдеринин доктору, профессор Т. С. Маразыков: Рахмат, Алишова Махабат Култаевна. Изденүүчү эксперттин сунуш-пикирине жооп берсеңиз.

Изденүүчү Н. А. Бийгелдиева: Алишова Махабат Култаевна сунуш-пикириңизге рахмат.

1-сунуш боюнча иштин мазмунунда кыскартылып берилген ФССК – функционалдык семантикалык-стилистикалык категория деп мазмунга толук маанисинде берилди.

2-сунушта айтылган диссертациялык иште колдонулган чет тилден кабыл алынган терминдерге түшүндүрмө иштин аягында берилди.

3-сунуш боюнча диссертациялык иштеги орфографиялык, пунктуациялык, стилдик, техникалык каталар оңдолду.

4-сунуш боюнча адам аттарын жазууда кыскартылган ысымдарды фамилиясынан ажыратып ташымалдаган учурлар – бул техникалык ката. Ишти чыгарып жатканда техникалык жылышуулар болгон. Сунушуңузду эске алабыз.

5-сунушта көрсөтүлгөн эмгектердин орун алмашышы оңдолду жана пайдаланылган адабияттар иретке келтирилди.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, филология илимдеринин доктору, профессор Т. С. Маразыков: Анда талкууга өтөлү, кимде кандай сөз бар?

Ф.и.д., доцент Б. Ж. Усамбетов: Саламатсыздарбы. Бул диссертациялык иш С. Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университетинин кыргыз жана орус тилдер кафедрасынын кеңейтилген жыйынында талкуудан өткөн. Мен төрага катары баргам. Ал талкууда диссертациянын темасынын актуалдуулугу белгиленип, өз алдынча аткарылган илимий изилдөө экендиги айтылып, иштеги терминдер, жобо, теориялык маселедеги анализдер боюнча сын-пикирлер сунушталган. Иштин азыркы турпатында талкууда белгиленген сунуштар толугу менен кайрадан иштелип чыккан. Диссертациялык иште көркөм тексти уюштуруучу ретроспекция жана проспекция категориясы конкреттүү кыргыз тилиндеги көркөм тексттин мисалында, факт-материалдардын негизинде функционалдык

семантикалык-стилистикалык категория катары лингвистикалык анализге алынган. Ал иштин жаңылыгын, актуалдуулугун көрсөтөт. Аталган ишти ачык коргоого сунуштайм.

Ф.и.д., профессор Б.Сагынбаева: Бийгелдиева Нуржан Абдыгуловнанын «Көркөм тексттеги ретроспекция жана проспекция категориясы» темадагы докторлук диссертациясына пикир.

1-бөлүмдө тексттик лингвистиканы изилдөөгө алган окумуштуулардын эмгектерине сереп салынган.

2-бөлүмдө тексттин семантикалык структурасындагы ретроспекция жана проспекция категориялардын типологиялык өзгөчөлүктөрү изилдөөгө алынган.

3-бөлүмдө Ч.Айтматовдун “Кылым карытаар бир күн” жана К.Жусубалиевдин “Муздак дубалдар” романынын негизинде көркөм текст талдоого алынып, анда автордун эски менен жаңынын динамикасын ретроспекция категориясы аркылуу көрсөтөрү, өткөн окуяга кайрылбай туруп чыгарма жаза албай тургандыгын ачып көрсөткөн. Реалдуу убакыттын артка кайтпастыгын, бир багытта болорун, көркөм убакыттын артка кайтарын, көп багыттуу экендигин далилдеген.

4-бөлүмдө көркөм текстте мындан аркы окуянын жүрүшү кандай болору алдын ала проспекция аркылуу билдирилери анализделип, көркөм тексттеги проспекция категориясын уюштуруучу лексикалык, грамматикалык каражаттар талдоого алынган.

5-бөлүмдө. Көркөм тексттеги ретроспекция жана проспекция категориясы функционалдык семантикалык-стилистикалык категория катары мүнөздөлгөн.

Айрым сунуш-пикирлерди айта кетсем:

1. Тексттин аныктамалары, текст жөнүндөгү сыпаттамалар, текст жөнүндөгү окумуштуулардын пикирлери диссертациянын бардык бөлүмдөрүндө орун алган.

2. Диссертацияда терминдик калькалар колдонулган, *жеке убакыт, көркөм убакыт, азыркы жөнөкөй убакыт, учур чактагы аныкталбаган убакыт, өткөн чактагы аныкталбаган убакыт;*

3. Ретроспекция жана проспекция категорияларын туюндурган ар түрдүү деңгээлдеги тилдик каражаттарды анализдеп, талдоого алууда кээ бир жаңылыштарга орун берилген (*качантан бери, акыркы учурда, жыйынтыктоодо* диссертациялык иште тактооч деп берилген, алар – ат атооч) ж.б.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, филология илимдеринин доктору, профессор Т. С. Маразыков: Рахмат, Бурул Сагынбаева. Изденүүчү сунуш-пикирге жооп берсеңиз.

Изденүүчү Н. А. Бийгелдиева: Бурул Сагынбаева сунуш-пикириңиз үчүн рахмат.

1-сунуш боюнча тексттин аныктамалары, текст жөнүндөгү сыпаттамалар, текст жөнүндөгү окумуштуулардын пикирлери диссертациянын бардык бөлүмдөрүндө орун алганынын себеби, изилдөөбүздүн беш бөлүмүнүн мазмунуна ылайык ар башка өңүттө ар биринин мааниси ачылып берилген.

2-сунуш боюнча. Изилдөөбүздө көркөм тексттин темпоралдык табиятын ачып берүүдө аталган терминдер (*жеке убакыт, көркөм убакыт, азыркы жөнөкөй убакыт, учур чактагы аныкталбаган убакыт, өткөн чактагы аныкталбаган убакыт*) сунушталып, алардын семантикалык-стилистикалык мааниси илимий-теориялык жактан аныкталып берилди.

3-сунуш боюнча. Ретроспекция жана проспекция категориясын өздөрүнө таандык болгон семантикалык мааниси учурдагы кептин өткөндө же келечекте болчу маалыматты берген этиш, сын атооч, ат атооч, затташкан атоочтук, чакчыл түрмөк, тактооч, бөлүкчө, киринди сөз ж.б. уюштурат.

Ал тилдик каражаттардын сигналдары вектордук мейкиндик сапатка ээ болгон убактылуу-мейкиндик континуумдун (хронотоптун) функциясында ар кандай деңгээлдик каражат катары убактылуу жана мейкиндүү мааниси билдирген кызматты аткарышат. Сунушта көрсөтүлгөн сөз түркүмдөрү иштеги талдоосу боюнча туура аныкталган. Алар убактылуу жана мейкиндүү мааниси билдирген кызматты аткарышкан.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, филология илимдеринин доктору, профессор Т. С. Маразыков: Менде сөз бар. Бул диссертациялык изилдөө этаптуу системалашкан деңгээлде текст боюнча изилдөө болгондуктан, анда көп багыттуу, көп кырдуу билимди, даярдыкты талап кылган маселе эксралингвистикалык факторлордун негизинде чечмеленген. Себеби, көркөм текстте стилистикалык категория бар. Көркөм текст – эстетикалык категориялар менен татаалдашкан, кубулма табиятка ээ. Иште көркөм тексттин темпоралдык табияты тууралуу изилдөө жүргүзүлгөн.

Буга чейин биринчи академик С.Ж.Мусаевдин “Тексттин коммуникативдик структурасы” деген докторлук ишинде коммуникативдик структурада темпоралдык аспектилер, локалдык аспектилер, ретроспекция жана проспекция жөнүндө кеп кылынган. Биздин дагы “Тексттеги интеграция” деген докторлук диссертациябызда көркөм тексттин темпоралдык системасы жөнүндө, анын текст уюштуруучу фактор катары кызматы тууралуу да абдан

көп анализдер бар, бирок ал анализдер – фрагменталдуу. Анда көркөм тексттеги ретроспекция жана проспекция категориясынын кайсы бир тарабы, кайсы бир өңүтү эске алынган. Ошол өңүтүндө туруп, биз өзүбүздүн кызыкчылыгыбыздын негизинде тексттеги интеграция, тексттин уюшулуш багытындагы бөлүп алган объектиде изилдөө ишин жүргүзгөнбүз.

Ал эми изилдөөчү Бийгелдиева Нуржан Абдыгуловнанын диссертациясында ретроспекция, проспекция категорияларынын уюшулушу, көркөм тексттин аткарган көркөм-эстетикалык кызматы, коммуникативдик өзгөчөлүктөрү, прагматикалык, логика-семантикалык, мазмундук табият-өзгөчөлүктөрү конкреттүү факт-материалдардын негизинде иликтөөгө алынган. Көркөм текстти иликтөө – абдан татаал. Ошондуктан кыргыз тил илиминде тексттик лингвистика багыты боюнча буга чейин изилденген тексттерде ар бир окумуштуунун ишинин өзүнүн объектиси, өзүнүн багыты чечмеленген. Бул изилдөөчү көркөм тексттин темпоралдык табиятына жеке көз карашын сунуштап жатат. Кээ бир терминдик келишпестиктин болуп жатканынын себеби, бул – жаңы багыт.

Талдоого алынган көркөм текстте эки чоң автор көркөм образдын темпоралдык структурасын түзүү үчүн ретроспекциялык, проспекциялык ыктарды колдонгон. Мына ошол ыкмалар кантип колдонулган, анда кандай тилдик жана тилдик эмес факторлор катышкан ж.б. маселени системалдуу түрдө изилдеп берген. Диссертациялык изилдөөнүн теориялык дагы, практикалык жагы да ушул болуп саналат. Буга чейинки изилдөөлөрдө ретроспекция жана проспекция тууралуу аныктамалар берилип, деталдары изилденген. Диссертациялык иште бул маселелер системалуу түрдө иликтенип, системалуу түрдө анализденген. Менимче, диссертациялык изилдөөдө ушул негизги мазмундук, негизги стратегиялык багыт ишке ашкан. Ошондуктан, бул диссертациялык изилдөө – мазмундук жактан концептуалдуу докторлук диссертация, анын мазмунунда бир концепция камтылгандыктан, аны жаңы багыттагы изилдөө катары эсептеп, ачык коргоого сунуштайм.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, филология илимдеринин доктору, профессор Т. С. Маразыков: Талкууда Бийгелдиева Нуржан Абдыгуловнанын «Көркөм тексттеги ретроспекция жана проспекция категориясы» атуу 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясын коргоого сунуштоо айтылды. Башка сунуш түшкөн жок, анда ушул сунушту добушка койсок. Баары - макул, каршы, калыс жок.

Эксперттик курам диссертацияга жетектөөчү мекеме, расмий оппоненттер боюнча төмөндөгүдөй сунуш киргизген: биринчи оппонент катары Ормонбекова Ардакбүбү Ормонбековна - филология илимдеринин

доктору, доцент, экинчи оппонент Абдувалиев Ибраим – филология илимдеринин доктору, Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад университетинин кыргыз тили жана адабияты кафедрасынын профессору, үчүнчү оппонент Дарбанов Маккамбай Ерматович – филология илимдеринин доктору, Заманбап Эл аралык университетинин тилдер кафедрасынын профессорунун милдетин аткаруучу, жетектөөчү мекеме катары Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин Гуманитардык факультетинин филология бөлүмү.

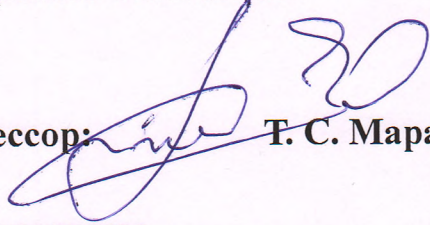
Ушул сунуштарга кошумча пикир барбы? Жок болсо, добушка коёлу. Каршы, калыс жок. Баары макул.


Эми коргоо күнүн белгилейли, 2025-жылдын 28-марты, саат 15:00гө коюлат. Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети жана Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институтуна караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д 10.24.700 диссертациялык кеңешинин кезектеги отуруму

ТОКТОМ КЫЛАТ:

1.1. Бийгелдиева Нуржан Абдыгуловнанын «Көркөм тексттеги ретроспекция жана проспекция категориясы» деген темада 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык иши ачык добуш берүүнүн негизинде алдын ала коргоодон өттү деп эсептелсин жана ачык коргоого сунушталсын.

1.2. Диссертациялык ишке жетектөөчү мекеме катары Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин Гуманитардык факультетинин филология бөлүмү, биринчи расмий оппонент катары ф.и.д., доцент А. О. Ормонбекова, экинчи расмий оппонент катары ф.и.д, профессор И.Абдувалиев, үчүнчү расмий оппонент катары ф.и.д, проф.м.а. М. Е. Дарбанов бекитилсин.

Диссертациялык кеңештин төрагасы,
филология илимдеринин доктору, профессор:  Т. С. Маразыков

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
филология илимдеринин доктору, доцент:  С. К. Каратаева

Диссертациялык кеңештин төрагасы менен катчысынын колун тастыктайм:

Кадрлар бөлүмүнүн башчысы:

